

Лазоренко Олена Олександрівна
Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
Київ, Україна
(38-067) 765-2058 lpw.network@gmail.com

Концепції «суспільства знання» як траєкторія модернізації вищої освіти в Україні

Анотація

Теоретичні розвідки українського напрямку загальноєвропейського «модернізаційного порядку денного» вищої школи потребують інтелектуальних дороговказів. Певним академічним підґрунтям можуть слугувати концепції «суспільства знання» як чинник суспільного розвитку і сталого та інклюзивного економічного зростання. Робиться спроба показати генезу терміну «суспільство знань», наголошуючи на важливості знання як фундаментального чинника не тільки для освіти, а й **політики, економіки, навчання дорослих та культури** сучасного суспільства. Подається коротка характеристика дотичних документів у царині освітньої політики («Освітньої та тренінгової стратегії 2020»; Agenda for the Modernisation of Europe's Higher Education Systems, 2015 World Education Forum, Incheon, Republic of Korea).

Ключові слова

«суспільства знання», знання, інформація, модернізація вищої освіти

Вступ

Дискусія про модернізацію української вищої освіти, важливість імплементації принципів європейського простору вищої освіти (англ. *European Higher Education Area*), яка була створена у 2010 р. під час Будапештсько – Віденської міністерської конференції¹, та інтеграції України у європейський освітній і науковий простір (англ. *the European Research Area*) є предметом сучасних вітчизняних трансформацій цієї сфери. Водночас хочу привернути увагу, що у європейському дискурсі та в освітній політиці також *притаманна та ж сама проблематика модернізації вищої освіти*. Практичного забарвлення вона отримала у 2009 з прийняттям «Освітньої та тренінгової стратегії 2020» ЄК (англ. *Education and Training 2020 strategy*)² та потім у 2011 році, коли був прийнятий міністрами у сфері освіти ЄС та погоджений Європейським Парламентом так званий «Модернізаційний порядок денний» (англ. *Agenda for the Modernisation of Europe's Higher Education Systems*)³). У фокусі європейського «Модернізаційного порядку денного» для вищої освіти знаходяться п'ять ключових напрямків:

- 1.Збільшення кількості випускників вищих навчальних закладів;
- 2.Підвищення якості та актуальності викладання та навчання;
- 3.Сприяння мобільності студентів і персоналу та прикордонного співробітництва;
- 4.Зміцнення «трикутника знань», пов'язуючи освіту, дослідження та інновації;
- 5. Створення ефективних механізмів управління та фінансування вищої освіти⁴, яким слугують Програма Erasmus+ та Європейський Структурний та Інвестиційний Фонд.

Аналізуючи вищезгадані документи привертає увагу той факт, що саме у центрі «Освітньої стратегії ЄС» та «Модернізаційного порядку денного» знаходяться **знання**, як підґрунтя для суспільного розвитку та сталого та інклюзивного економічного зростання⁵. Визнання **знання** як фундаментального чинника для **політики, економіки, освіти, навчання та культури** сучасного суспільства передувала велика інтелектуальна робота, яка велась також у соціально філософському концептуальному дискурсі «суспільства знання», що у множині (від англ. knowledge societies) або «суспільство знань» (від англ. knowledge society) як окремої моделі.

Концепції суспільства знання: генеза та спроба визначення

Теоретичні конструкції концепції суспільства знання має досить коротку історію, але дуже довгу передісторію, яка майже збігається за тривалістю з історією філософської та соціальної рефлексії. Аналіз останньої залишиться поза межами розгляду у цій статті. Початок дискусій про «інформаційне суспільство» та «суспільство знань» можна віднести до періоду 1960-х та 1970-х років. Теорії **постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства і суспільства знання** довгий час являли собою родинні теоретичні побудови, засновані на впевненості в тому, що якісні соціальні трансформації в сучасному світі нерозривно пов'язані з новою роллю інформації і знання. Не вдаючись до аналізу теорій постіндустріального та інформаційного суспільства, зазначу, що їхнім розвитком займалися Д. Белл, М. Гайдеггера, М. Портера, Е. Тоффлера, Ф. Махлупа (англ. Fritz Machlup)⁶. Останній ввів поняття «індустрії знань», до якої він включив п'ять секторів інформаційної діяльності у суспільстві: освіта, наукові дослідження і розробки, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги. Базуючись на цій класифікації і статистичних даних США, Махлуп вираховував, що наприклад, в 1959 році 29 % валового національного продукту США було вироблено індустрією знань.

Таким чином, починаючи з 60-х років минулого століття і до публікації в кінці 1990-х років трилогії Мануеля Кастеллса «Повстання мережевого суспільства: Інформаційна ера»⁷, поняття інформаційного суспільства, так би мовити, узагальнює зміни і тенденції, описані або передбачені в присвячених цій темі працях першопроходців, які говорили про проникнення технологій у владу, про нову економіку наукових знань, про глибокі зміни в сфері праці тощо. Мануель Кастеллс дає наступне визначення інформації: **«Інформація - це організовані і передані дані»**.⁸ Відносно **знання** він наводить просте, але відносно відкрите визначення Данієля Белла: «... знання - це організований комплекс опису фактів чи думок, що представляє зважене судження або експериментальний результат, який передається в систематизованому вигляді за допомогою спілкування...». Інформація і знання є, таким чином, різними поняттями. Однак вони володіють загальними рисами, до яких належать організація змісту і її передача. *У суспільстві знання особлива увага звертається на здатність створювати і інтегрувати нові знання, на доступність інформації, знань, даних та інших інтелектуальних ресурсів.*

Актуалізація концепції суспільства знання проявилася наприкінці ХХ століття, коли проблематика економіки і соціального управління, заснованих на знанні, стала розглядатися у принципово новому соціально-політичному і технологічному **контексті як чинники модернізації або наукова модель модернізації суспільства**, сам феномен посилюється у разі взаємозалежності процесів модернізації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Введення у науковий обіг терміну «**знаюче суспільство**» (англ. Knowledgeable Society) у 1966р.⁹, завдячує американському політологу Роберту Лейну, який він використовував для характеристики впливу наукового знання на публічну сферу (політику і державне управління). Вважається, що поповнення понятійного апарату соціальних та гуманітарних наук саме **поняттям «суспільство знання»** (англ. knowledge society) відноситься до здобутків американського вченого Пітера Дракера, який у 1969 р. вперше використовує його у роботі¹⁰, назву якої можна перекласти як «Епоха розривів, керівні принципи до нашого мінливого суспільства» (англ. «The Age of Discontinuity, Guidelines to our changing society»). П. Дракер неодноразово повертаючись до цього поняття у більш пізніх дослідженнях, наприклад, у «Постекономічному суспільстві», яке побачило світ у 1993 р. Перша частина цього дослідження має назву «Від капіталізму до суспільства знання» (англ. «From Capitalism to Knowledge Society»)¹¹.

Суттєвий вплив на розбудову та емансипацію концепцій «суспільства знання» від теорій інформаційного суспільства мали напрацювання Ніко Стера (1994р.) у «Суспільства знання: трансформація праці, власності та знання у сучасному суспільстві», Робіна Манселла та Ульріха Вен (1998 р.) «Інформаційні технології та сталий розвиток»¹², а також М. Кастелса (1996р.); П. Дракера (1993 р.); Е. Фора (1972 р.); Р. Мансела, А. Сена (1999р.).

Однак більш важливо те, що не тільки ці праці, але вся сукупність публікацій і міркувань, присвячених новій, тепер вирішальній ролі знання в економічній, політичній і соціальній організації, виявилася вельми запитаною. **«Суспільство знань – це суспільство, джерелом розвитку якого є власна багатоманітність та власні здібності...Знання перетворилося на предмет колосальних економічних, політичних і культурних інтересів настільки, що може служити для визначення якісного стану суспільства, контури якого лише починають перед нами вимальоватися»**¹³ - як визначається у всесвітній доповіді «До суспільств знання», яку підготували у ЮНЕСКО у 2005 році.

Поняття інформаційного суспільства ґрунтується на досягненнях технології. У свою чергу, поняття ж суспільств знання бере до уваги більш широкі соціальні, етичні і політичні параметри. Множина тут використано очевидно не випадково, а для того, щоб підкреслити, що не існує якоїсь єдиної моделі, яку можна «поставити під ключ» і яка достатньо відображала б культурне та мовне різноманіття, яке тільки і може дозволити кожній людині орієнтуватися і знайти своє місце при нинішніх стрімких змінах. Побудова будь-якого суспільства завжди включає різні форми знання і культури, в тому числі й ті, на які робить сильний вплив сучасний розвиток комунікаційних та цифрових технологій. *Суспільство знань відрізняється від інформаційного суспільства* в тому, що перше служить для перетворення інформації в ресурси, які дозволяють суспільству вживати ефективних заходів, у той час як останнє тільки створює і поширює вихідні дані. **Характерними рисами суспільства знання та його ключовими цінностями є навчання для всіх протягом усього життя і на розвитку всього різноманіття знань як цінності.**

Аналізуючи теорію суспільства знання у ракурсі модернізаційної суспільної моделі має сенс звернутися до проблематики розвитку. Нові спроби використання «людського капіталу» дозволяють вважати, що традиційні моделі розвитку, що сходять з неминучості величезних жертв і зусиль, необхідних для забезпечення зростання в недалекому

майбутньому ціною нерівності та авторитаризму, поступаються місцем моделям, заснованим на знанні, на взаємодопомозі і загальній залученості до процесів соціальної участі. Насправді, чи не призводить використання знання у розгляді нової моделі розвитку, заснованої на співпраці та забезпеченні з боку держави деякої кількості «громадських благ», в рамках якої зростання є не самоціллю, а його засобом – риторично запитують автори вищезгаданої Доповіді «До суспільств знання» (ЮНЕСКО, 2005). Забезпечивши небачену раніше доступність знання, всебічно заохочуючи розвиток здібностей кожної людини, технологічна революція мала би по-новому визначити кінцеву мету людського розвитку. На думку Амартія Сіна (Amartya Sen), ця мета полягає в пошуку елементарних, так званих «сутнісних» свобод, які конструюються емпірично, а не тільки юридично. Вони будуть одночасно метою та головним засобом розвитку. Ці свободи включають елементарні можливості доступу - зокрема, для дівчат і жінок - до освіти, ринку праці, охороні здоров'я, продуктам харчування, участі в прийнятті політичних рішень, рівний доступ до інформації та право на колективну безпеку. Водночас, *хоча відзначаються швидкі темпи формування світового інформаційного суспільства*, в якому технології дозволили значно збільшити обсяги доступної інформації і швидкість її передачі, людству належить **пройти довгий шлях**, перш ніж він призведе до появи **справжніх суспільств знання**.

По-перше, бурхливе зростання інформаційних та соціальних мереж саме по собі не є достатнім, щоб закласти основи суспільства знання. Адже, слід звернути увагу, що, наприклад, за даними емпіричного дослідження¹⁴, проведеного у 2014р. в Україні *не користуються Інтернетом 45%* населення. Серед цих людей, які не користуються Інтернетом, 58% не відчують потреби в цьому, тобто люди не розуміють переваги, які надає Інтернет не тільки у комунікаціях з владними структурами, але і в повсякденному житті, навчанні, дозвіллі тощо.

По-друге, адже інформація, навіть за умов її кращої передачі (без викривлення та помилок) до реципієнта, не обов'язково буде інтерпретована у вірний спосіб. Доки у світі не всі матимуть рівні можливості в галузі освіти, в питаннях доступу до інформації та її здоровою і критичною оцінки, її аналізу, сортування та включення найбільш цікавою її частини в базу знань, доти інформація буде залишатися тільки набором незрозумілих відомостей та фактів. І багато хто тоді усвідомлять, що не вони володіють інформацією, а, навпаки, вона опанувала ними.

Таким чином, поняття «суспільства знання» автором визначається як **форма «мережевого» суспільства, в якому:**

- його актори здатні створювати і інтегрувати нові знання;
- інформація, знання та інші інтелектуальні ресурси, дозволяють суспільству вживати ефективних дій та знаходяться у вільному доступі;
- джерелом розвитку якого є власна багатоманітність та власні здібності;
- ключовими характеристиками є навчання впродовж життя, розвиток всього різноманіття знань як цінності, дотримання принципу рівних можливостей та універсального доступу усіх до знань та інформації.

Суспільство знання заохочує дотримання прав людини і передбачає, наскільки це можливо, рівні можливості та універсальний доступ для всіх у створенні знань. У

Всесвітній доповіді ЮНЕСКО, 2005 встановлює **чотири принципи**, які необхідні для побудови рівноправного суспільства знань:

- Принцип 1. Культурна різноманітність;
- Принцип 2. Рівний доступ до освіти та навчання;
- Принцип 3. Загальний доступ до інформації (у відкритому доступі);
- Принцип 4. Свобода вираження думок.

Чи є в українській соціальній реальності явища, які би свідчили на користь зародження процесів, які за своїм напрямком були би дотичні до розбудови «суспільства знання»? Розглянемо наприклад, сферу «загального доступу до інформації» (третій принцип з наведеного вище визначення ЮНЕСКО щодо рівноправного суспільства знань) та користування населенням країни досягненнями новітніх технологій, у частині інформатики та комунікації (цей напрямок входить також до Цілей ООН з розвитку тисячоліття¹⁵, до яких приєдналася й Україна).

По-перше, позитивною є динаміка зростання тих, хто використовує Інтернет у своєму житті в Україні щодня, кількість такого дорослого населення в Україні в 2013 р. порівняно з 2012р. *зросла на 6%* ¹⁶, за даними регулярного дослідження ринку телекомунікаційних послуг GfK Ukraine. Більше половини населення (55%) країни має та використовує всесвітню мережу щоденно. Для цього 93% всіх користувачів мають доступ до Інтернету вдома, майже третина на роботі і 11% у громадських місцях, де є Wi-Fi¹⁷.

Яким чином виглядає узагальнений портрет вітчизняного дорослого користувача Інтернету? 65% використовують Інтернет для доступу до соціальних мереж, 45% - для передачі повідомлень електронною поштою (чоловіки і жінки користуються соціальними мережами і електронною поштою на одному рівні). Різниця поміж чоловіками та жінками спостерігається щодо інших найбільш розповсюджених цілях доступу до всесвітньої мережі.

Чоловіки частіше заходять в Інтернет, аніж жінки з метою:

- завантаження музики і фільмів (48% чоловіків проти 39% жінок),
- перегляду телепрограм, онлайн-відео і прослуховування радіостанцій (34% проти 27%),
- гра в комп'ютерні ігри (30% проти 16%).

Жінки частіше використовують всесвітню мережу з метою пошуку інформації про здоров'я - 32% (жінки) проти 19% (чоловіки)¹⁸.

По-друге, в Україні спостерігається тенденція збільшення (на 5% протягом року) кількості користувачів електронних пристроїв, таких як комп'ютер, планшет, смартфон, ноутбук. Цей відсоток складав 52% у 2012 р. та зріс до 57% у 2013р. Водночас, 81% користувачів приєднали ці електронні пристрої до комунікаційних мереж¹⁹ (домашнього Інтернету).

Водночас з **розвитком концепції суспільств знань** (англ.knowledge society) з 1969 р. у роботі П.Дракера з акцентом на **«навчитися вчитися»**, з'являються поняття **«навчаюче суспільство»** (англ. learning society; рус. обучающее общество). Розробку концепції **«навчаюче суспільство»** пов'язують з працями Роберта Хатчинсона (1968) та Торстена Хусена (1974)²⁰, де воно розуміється як новий тип суспільства, де набуття знань не окреслюється тільки простором і рамками навчальних закладів, ні завершується часом

набуття початкової (середньої) освіти. В сучасному, все більш складному світі, стає необхідним продовжувати навчання протягом всього життя, тут робиться основний акцент не стільки на тих, хто вже володіє певними знаннями, а на тих людей, які намагаються опанувати новими знаннями, використовуючи для цього не тільки формальну систему освіти, а й неформальне та спонтанну форми навчання.

Замість висновків

Продовженням даної тенденції впливу академічної концепції «суспільства знання» на практику розробки та впровадження освітньої політики можна (з певними застереженнями) також віднести Інчхонську декларацію, яка була прийнята у рамках Світового освітнього форуму²¹ (2015 World Education Forum, 19-22 May 2015, Incheon, Republic of Korea). Декларація, яка сфокусована на п'яти сферах:

- Право на освіту (забезпечення справедливої і всеосяжної якості освіти і впродовж всього життя для всіх до 2030 року)
- Рівність в освіті (рівний доступ до навчання, особливо для дівчаток і жінок, повинні стояти в центрі після 2015 року порядку денного, щоб розкрити весь потенціал всіх людей)
- Інклюзивна освіта (Інклюзивна освіта не тільки реагує і пристосовується до потреб кожного учня, але має відношення до їх суспільству і повагу до культури – це гідний двосторонній процес)
- Якість освіти (хороша якість освіти, за умови, навченим і підтримуваних вчителів, це право всіх дітей, молоді та дорослих, а не привілей небагатьох)
- Безперервне навчання (або навчання протягом життя, це коли кожна людина, на кожному етапі свого життя повинна мати можливості для безперервного навчання для набуття знань і навичок, необхідних їй для досягнення своїх прагнень та внеску до своїх громад)

Інчхонська декларація була схвалена міністрами, представниками неурядових організацій з більше ніж 100 країн світу.

І на завершення, для досягнення вже згаданої на початку статті «Освітньої та тренінгової стратегії 2020» Європейською Комісією були розроблені та визначені наступні показники у царині освітньої політики для ЄС:

- Принаймні, 95% дітей (від 4 років до шкільного віку) повинні бути охоплені дошкільною освітою;
- Кількість тих, хто не закінчує освіту та професійну підготовку у віці 18-24 повинна бути нижче 10%
- принаймні, 40% людей у віці 30-34 мають завершити деякі форми вищої освіти;
- принаймні, 15% дорослих мають брати участь у навчанні протягом усього життя;
- принаймні, 20% випускників вищих навчальних закладів та 6% 18-34-річних з початковою професійною кваліфікацією повинні витратили деякий час на освіту або тренінги за кордоном тощо.²²

Вони можуть також бути важливими дороговказами для розбудови української освітньої стратегії та навчальної практики у майбутньому.

Перелік використаних джерел

- ¹ The European Higher Education Area (EHEA) <http://www.ehea.info/> was launched along with the Bologna Process' decade anniversary, in March 2010, during the Budapest-Vienna Ministerial Conference. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report <http://www.ehea.info/news-details.aspx?ArticleId=385>
- ² «Освітньої та тренінгової стратегії 2020» ЄК (англ. Education and Training 2020 strategy) Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020) [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52009XG0528\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52009XG0528(01))
- ³ Agenda for the Modernisation of Europe's Higher Education Systems (The Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions 'Supporting growth and jobs - an agenda for the modernisation of Europe's higher education systems' published 20.09.2011). http://ec.europa.eu/education/policy/higher-education/index_en.htm
- ⁴ Див. The modernisation agenda for higher education fixes five key priorities for higher education in the EU http://ec.europa.eu/education/policy/higher-education/index_en.htm
- ⁵ Див. англ. «Put knowledge at the heart of the Union's efforts for achieving smart, sustainable and inclusive growth» in 'Supporting growth and jobs - an agenda for the modernisation of Europe's higher education systems'- 20.09.2011- p.2 .
- ⁶ Розбудова моделі «інформаційного суспільства» - Fritz Machlup. The production and distribution of knowledge in the United States in 1962
- ⁷ Див. Manuel Castells, The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, vol. 1), Oxford, Blackwell, 1996
- ⁸ Manuel Castells, The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, vol. 1), Oxford, Blackwell, 1996
- ⁹ Див. Lane R. The Decline Politics and Ideology in the Knowledgeable Society\\ American sociological rev. N.Y., 1966. Vol. 31.- N 5. - p. 650.
- ¹⁰ Див. Peter Drucker, The Age of Discontinuity, Guidelines to our changing society, New York, Harper & Row, 1969.
- ¹¹ Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л.Иноземцева. М.: Academia. 1999. С. 71 (Переклад по виданню: Drucker P.F. Post-Capitalist Society. N.Y., Harper-Collins Publishers, 1995).
- ¹² Див. Robin Mansell and Ulrich Wehn, Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development, New York, United Nations Commission on Science and Technology for Development, Oxford University Press, 1998.
Див. Nico Stehr, Knowledge Societies: the Transformation of Labour, Property and Knowledge in Contemporary Society, London, Sage, 1994.
- ¹³ К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. Париж, 2005. <http://unesdoc.unesco.org/> (доступно станом на лютий 2013) – с.19.
- ¹⁴ Див. Результати соціологічного опитування «Електронне урядування в відображенні громадської думки», яке провела соціологічна служба Центру Разумкова в середині вересня 2014р. за підтримки Шведського агентства міжнародного розвитку на всій території України за винятком АР Крим та території проведення АТО. Оприлюднено РБК-Україна та доступно станом на 8.10.2014 <http://www.rbc.ua/rus/news/society/opros-45-ukraintsev-ne-polzuyutsya-internetom-08102014112000>
- ¹⁵ Перелік показників Цілей розвитку (ЦРТ) на порозі нового тисячоліття. Завдання 18: У співпраці з приватним сектором зробити доступним досягнення новітніх технологій, в особливості в інформатиці та комунікацій. Показники моніторингу та прогресу

досягнення цього завдання є: 48а.Користувачі персональними комп'ютерами на 100 людей; 48б.Користувачі Інтернету на 100 людей. Див. Human Development Report 2004 – United Nations Development Programme – New York, 2004 –р. 158.

¹⁶ Див. «Исследования рынка телекоммуникационных услуг GfK Ukraine (в IV квартале 2013). Висновки зроблено на основі даних опитування населення, яке проходило в рамках щомісячного регулярного дослідження ринків фінансових та телекомунікаційних послуг. Загальна вибірка опитування складає 1000 респондентів на місяць. Вибірка є репрезентативною для населення України за статтю, віком, регіоном проживання та розміром населеного пункту. Опитування проводилося методом особистого інтерв'ю. Доступно станом на 8.10.2014 <http://www.rbc.ua/rus/news/society/v-ukraine-v-2013-g-kolichestvo-polzovateley-interneta-uvelichilos-08042014221700>

¹⁷ Результати соціологічного опитування «Електронне урядування в відображенні громадської думки», яке провела соціологічна служба Центру Разумкова в середині вересня 2014р. Оприлюднено РБК-Україна та доступно станом на 8.10.2014 <http://www.rbc.ua/rus/news/society/opros-45-ukraintsev-ne-polzuyutsya-internetom-08102014112000>

¹⁸ Див. Исследования рынка телекоммуникационных услуг GfK Ukraine (в IV квартале 2013). Доступно станом на 8.10.2014 <http://www.rbc.ua/rus/news/society/v-ukraine-v-2013-g-kolichestvo-polzovateley-interneta-uvelichilos-08042014221700>

¹⁹ Див. Там же.

²⁰ Див. Robert Hutchins, The Learning Society, London, Harmondsworth: Penguin, 1968; Torsten Husén, The Learning Society, London, Methuen, 1974

²¹ Див. 2015 World Education Forum, 19-22 May 2015, Incheon, Republic of Korea <http://en.unesco.org/world-education-forum-2015/>

²² Див. http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/index_en.htm